

Kroniek van de IMPact 2 bijeenkomst

Zoom - 5 februari 2021

In opdracht van Vereniging Deltametropool en Federatie Ruimtelijke Kwaliteit

Fred Feddes, 22-2-2021

‘Betere kwaliteit voor iedereen op elke plek’

Bouwcultuur in discussie, IMPact #2, vrijdag 5 februari 2021

We hebben dringend een nieuwe, flexibele benadering nodig om onze gebouwde omgeving vorm te geven; een benadering die geworteld is in cultuur, actief bouwt aan sociale cohesie, gericht is op duurzaamheid van de omgeving en bijdraagt aan de gezondheid en het welzijn van iedereen. (...)

Een kwalitatief hoogstaande *Baukultur* komt (...) tot uiting in de toepassing van een bewust, goed doordacht ontwerp bij elke bouwopgave en landschapsontwikkeling, waarbij prioriteit wordt gegeven aan culturele waarden boven economische winst op de korte termijn. Met een kwalitatief hoogstaande *Baukultur* wordt zodoende niet alleen voldaan aan functionele, technische en economische eisen, maar wordt tevens tegemoetgekomen aan de sociale en psychologische behoeften van de mens. (...)

Een kwalitatief hoogstaande *Baukultur* vergroot ons gevoel ergens thuis te horen.

- Verklaring van Davos, 2018

Het IMPact-gezelschap dat op 5 februari 2021 bijeen is, heeft een groot onderwerp te pakken, namelijk de huidige en toekomstige bouwcultuur en de vraag hoe deze aan kwaliteit kan winnen. Het is een bevlogen, ambitieuze en broodnodige opgave. De inspiratie komt van de ‘Verklaring van Davos’ uit 2018, een breed maatschappelijk en cultureel pleidooi voor een hoogwaardige *Baukultur*, ondertekend door tal van Europese regeringsleiders en maatschappelijke organisaties.¹ *Baukultur* is een veelomvattend begrip en de Verklaring impliceert een radicale transformatie van de manier van werken. Een jaar geleden, op 5 maart 2020, is tijdens de ‘Nationale Dialoog Bouwcultuur’ het ‘(IM)Pact

---

¹ Conferentie van ministers voor Cultuur, *Verklaring van Davos 2018*, Davos 22 januari 2018.
Nederlandse tekst: https://davosdeclaration2018.ch/media/Verklaring_van_Davos_2018-def.-nl.pdf

van Soesterberg' gesloten als een Nederlandse uitwerking van Davos, op initiatief van de Vereniging Deltametropool en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit. Met enige coronavertraging beleven we nu de tweede IMPact-bijeenkomst.

IMPact kenmerkt zich door een hoge ambitie, een sterk gevoel van urgentie, de behoefte aan samenwerking en het voornemen van een lange adem, maar ook door een bescheiden begin. De groep die zich vorig jaar vormde en nu, in iets gewijzigde samenstelling, aan de Zoom-bijeenkomst deelneemt, is een gideonsbende uit de wereld van cultuur, erfgoed, landschapsbeheer, ontwerp, ondernemerschap en projectontwikkeling. Het palet is nog niet compleet, en het Pact mikt voor de komende jaren op een 'zwaan-kleef-aan'-effect. Als iedere nieuwe deelnemer vanuit de eigen invalshoek ook nieuwe thema's inbrengt, kan IMPact zich verbreden tot het volledige scala dat in de Verklaring van Davos al wordt geschetst.

IMPact toont zich als een gevarieerde groep vast besloten tot een gezamenlijke zoektocht. Van deze reis is de hoofdrichting globaal duidelijk terwijl voor het overige nog veel open ligt. Drie hoofdvragen komen op 5 februari aan de orde: (a) wat willen wij; (b) wie zijn wij en waaruit bestaat onze gezamenlijkheid; (c) wat willen we doen en hoe gaan we dat organiseren.

De gedachtevorming schiet in deze fase nog vele kanten op en er blijven logischerwijs allerlei losse eindjes hangen. Als chroniqueur neem ik de vrijheid een aantal losse eindjes om te zetten in expliciete vragen, en vanuit mijn eigen ervaringen enkele leemten provisorisch te vullen.

Wat willen wij

Het doel van IMPact is de verbetering van de bouwcultuur in Nederland. Vaker dan *Baukultur* wordt hiervoor tijdens de discussie de ingeburgerde term 'ruimtelijke kwaliteit' gebruikt. Ruimtelijke kwaliteit is 'heel belangrijk', zo wordt opgemerkt, maar over de inhoud ervan wordt niet zo veel gezegd. In grote lijnen lijkt het begrip helder. 'We zijn het best wel eens waar we heen willen', zegt een van de deelnemers. Een ander vult aan: 'Het doel is duidelijk: betere kwaliteit voor iedereen op elke plek.' De huiver voor lange discussies klinkt erin door: 'Geen visies, maar meer doen!' Maar blijft dit gevoel van overeenstemming overeind als er concreet, gedetailleerd en door meer mensen met andere invalshoeken naar wordt gekeken? Of is er toch inspanning nodig om het gezamenlijke doel helder en samenhangend onder woorden te brengen?

Het begrip 'ruimtelijke kwaliteit' heeft een geschiedenis van tenminste een halve eeuw, waarin het regelmatig van strekking en nadruk is veranderd, en waarin het vele varianten heeft gekend. Het is een dynamisch begrip dat voortdurend aandacht en herijking vereist. Dat is nu aan de orde onder invloed van (a) de grote transitieopgaven, (b) de culturele impuls van 'Davos', en (c) de procedurele veranderingen door de NOVI. Ook als ruimtelijke kwaliteit door de oogbaren gezien dezelfde blijft, kan ze bij nadere beschouwing drastisch veranderen.

Laat ik de invloed van de Verklaring van Davos als voorbeeld nemen. De doelstellingen zijn zo veelomvattend dat je Davos kunt beschouwen als een breed en hartstochtelijk pleidooi voor het algemeen belang, benaderd vanuit de ruimtelijke disciplines. Dit roept om een heldere plaatsbepaling van iedere betrokkene. Onderschrijven we deze Verklaring in al haar omvattendheid, of gaat ieder van ons er selectief in winkelen, waarbij de een bijvoorbeeld de nadruk op de visie legt en de ander het winkelmandje met instrumentarium vult? Anders gezegd: hoe globaal of precies, hoe zacht of hard is de toewijding aan Davos? Is Davos voortaan richtinggevend voor onze criteria voor ruimtelijke kwaliteit, of is dat niet de bedoeling?

Veel facetten van ruimtelijke kwaliteit en *Baukultur* zijn overigens wél duidelijk. Bijvoorbeeld dat bouwcultuur ook erfgoedcultuur is. Dat maken, ten overvloede, de persoonlijke foto's duidelijk die de deelnemers in het kennismakingsrondje laten zien. Deelnemers die in hun werk continu bouwen aan verandering, kunnen daarbuiten ook strijden voor het behoud van bestaande waarden. *Baukultur* is dus niet zozeer de cultuur van het bouwen als wel de cultuur van het gebouwde. 'Je mag niet stuk maken wat je aantreft, je moet erop voortbouwen.'

Wat willen wij: deze vraag slaat ook op het doel van het IMPact-initiatief zelf. Een verdere verwoording van het gezamenlijke doel behoort tot het huiswerk voor de volgende bijeenkomst. Het gemeenschappelijke doel wordt in goed Nederlands *common purpose* genoemd. Een ander huiswerk is het verzamelen van goede voorbeelden, *best practices*, die kunnen illustreren wat onder ruimtelijke kwaliteit wordt verstaan, en waarom.

Wie zijn wij en wat zijn wij samen

De deelnemers aan IMPact zoeken naar vormen van gezamenlijkheid tussen hun verschillende disciplines. Potentiële verbindende krachten en mechanismen worden beproefd. De behoefte aan cohesie speelt zich af op meerdere niveaus tegelijk: als persoon, als deskundige, als

belangenbehartiger van een achterban, en als vertegenwoordiger van een onmisbaar facet van een goede bouwcultuur. En vaak in mengvorm.

Iedereen vertegenwoordigt een achterban maar neemt ook min of meer op persoonlijke titel deel, en deze mix zorgt voor enige ambivalentie. De meesten typeren hun achterban zakelijk en exact, maar sommigen zien voor zichzelf een vrijere rol. Bijvoorbeeld: 'Ik redeneer niet vanuit een achterban. Per se niet, dat remt nu. Ik vertegenwoordig mezelf - waarbij ik me verantwoordelijk voel voor het grote geheel.' Of ze noemen als achterban 'alle Nederlanders'. Veel maakt het niet uit; het gesprek richt zich op algemene noties en spitst zich niet toe op belangenstrijd.

Voor ruimtelijke kwaliteit, of een hoogwaardige *Baukultur*, geldt hetzelfde als voor de opvoeding van een kind: 'It takes a village to raise a child.' Ruimtelijke kwaliteit is afhankelijk van een groot aantal ongelijksoortige partijen, en zij vereist dan ook een hoge mate van geavanceerde samenwerking. In de praktijk gaat het regelmatig mis; de complexiteit kan te groot zijn, de keten blijkt zo sterk als de zwakste schakel, een enkele misser kan een domino-effect veroorzaken, de retoriek van kwaliteit en integraliteit kan te ver boven de praktijk zijn uitgestegen. Er is dus belang bij om de keten zo sterk en soepel mogelijk te maken, met voldoende marges en mechanismen om tegenvallers op te vangen.

Hoe? Een groot deel van het gesprek richtte zich op de vraag hoe de samenhang in het werk aan ruimtelijke kwaliteit kan worden verstevigd. IMPact is 'een oproep om met elkaar te zoeken naar nieuwe arrangementen', en dat kan niet vrijblijvend zijn: 'Het primaat van de ruimtelijke ordening ligt niet meer bij het Rijk maar is in de NOVI bij de samenleving gelegd. De vraag is dan: doen we het samen of ieder apart?' Ook als iedereen van goede wil is, is het in de praktijk nog knap lastig om het effectief samen te doen: 'We lopen te veel tegen elkaar op, er zijn geen sturende partijen.' En: 'We hebben elkaar nodig bij de grote veranderingen. We kunnen niet langer vertrouwen op de overheid. Ieder afzonderlijk onderkent de urgentie, maar de som daarvan is nog niet duidelijk gearticuleerd. Er is nog te weinig georganiseerde urgentie.'

Samenhang werd voor een deel gezocht in de bindende kracht van het ontwerp. 'Integraliteit is van groot belang' en het ontwerp zou dus de verbindingen moeten leggen tussen alle waarden, doelen en partijen. (Een van de deelnemers verzucht echter dat het woord 'integraal' verboden zou moeten worden, als waarschuwing dat het correcte woord integraal misschien iets te vaak oneigenlijk is gebruikt en zijn bruikbaarheid dreigt te verliezen.) In de planvorming en uitvoering zou de 'ketensolidariteit' moeten worden versterkt, oftewel de solidariteit tussen de verschillende actoren in

een ontwerp- en bouwproces. Dit geldt ook breder dan alleen bij concrete projecten: ‘We hebben elkaars netwerken nodig.’

Als inspirerend voorbeeld van een succesvolle integrale aanpak van een groot ruimtelijk programma wordt ‘Ruimte voor de Rivier’ genoemd. Dat programma had van meet af aan een gelijkwaardige dubbeldoelstelling: verbetering van enerzijds de waterveiligheid en anderzijds de landschappelijke kwaliteit. Een uitgekende organisatievorm, met een strakke centrale sturing en daarbinnen veel ruimte voor de 34 decentrale projecten, was een van de succesfactoren. Het programma behaalde beide doelen overtuigend en deed dat binnen de planning en binnen het budget. Het is niet goed te begrijpen, zo wordt opgemerkt, dat de werkwijze van ‘Ruimte voor de Rivier’ sindsdien niet de norm is geworden, bijvoorbeeld in de ARO.

Het IMPact-gesprek gaat niet in op de afzonderlijke sectoren, met uitzondering van de ontwerpdisciplines. Een van de architecten vindt dat architecten zich meer moeten verbinden met de economische aspecten van de bouw. Want: ‘Architecten praten te negatief over aannemers.’ Een ander vult aan: ‘De ontwerpcultuur moet uit de ‘ik-gerichtheid’ worden gehaald.’ Het wordt niet expliciet gezegd, maar het ligt voor de hand dat de ketensolidariteit ook de andere kant op werkt, dus evenzeer een oproep inhoudt aan bijvoorbeeld aannemers die negatief over architecten praten.

De gemeenschappelijkheid en het wederzijds begrip moeten er ook op persoonlijk vlak zijn. ‘We hebben elkaar nodig’ is meer dan alleen een zakelijke constatering. Nu de sturende kracht van de overheid is afgenomen, liggen de onderlinge verhoudingen minder duidelijk vast dan voorheen. Er kan in een complexe samenwerkingsvorm nog veel schuiven tussen de partijen en in de loop der tijd. Wederzijds vertrouwen is dan onmisbaar om een project tot een goed einde te brengen en het zonder kwaliteitsverlies door spannende tijden te slepen.

Er is veel aandacht voor deze menselijke aspecten en voor de wenselijkheid van een zekere *bonding*. Het IMPact-initiatief is er zelf een voorbeeld van: het begin van een hybride netwerk waarin nog niet alles vastligt en nog veel kan worden afgetast. ‘Het zoeken naar gezamenlijkheid leidt tot een humuslaag die we allemaal in ons werk tot bloei kunnen laten komen.’ Een bijzondere rol speelt de kennismakingsronde aan het begin van de Zoom-sessie, waarin iedere deelnemer een foto toelicht van haar of zijn geboorteplaats; langs deze weg leren de deelnemers niet alleen elkaar als professional kennen maar ook elkaars vroegste relatie tot stad, dorp en landschap.

Intermezzo: fantoompijn

‘Op de overheid kunnen we niet meer vertrouwen’, zo werd in allerlei varianten opgemerkt. Het klonk spijtig maar ook berustend. De centrale spelverdeler van weleer is verdwenen, en de vraag is nu hoe de leemte moet worden gevuld.

De verandering is weinig minder dan een aardverschuiving. De rijksoverheid heeft 75 jaar lang een sleutelrol in de ruimtelijke ordening gespeeld. Vanaf de jaren tachtig is ze stelselmatig op elk terrein bezig taken en kennis af te stoten met de bedoeling ‘kleiner maar beter’ te worden. In het ruimtelijk domein is de recente NOVI hiervan het voorlopig sluitstuk. Kwaliteitszorg is net als jeugdzorg geen rijkszorg meer; de eerste verantwoordelijkheid ligt bij lagere overheden en ‘de samenleving’.

Niet alleen in de taken en bevoegdheden, ook in de kennisfunctie van de rijksoverheid is sterk gesneden. Vakministers zijn een zeldzaamheid, departementen worden geleid door procesambtenaren, de RPD is opgeheven, kenniscentra als RWS zijn verkleind, de adviesraden zijn samengevoegd en gekrompen. ‘Inhoudelijke kennis is in het overheidsapparaat inmiddels weggezakt tot onder salarisschaal 12’, werd al in 2006 geconstateerd.² Het Atelier Rijksbouwmeester en het CRA vormen in deze *Umwelt* het spreekwoordelijke dappere Gallische dorpje dat nog standhoudt.

De krimpende rol van de rijksoverheid is een extra complicatie voor de twee andere genoemde ontwikkelingen: de grote transitie en de culturele Davos-impuls. Vlak voor de eeuwwisseling is het begrip ‘subsidiariteit’ geïntroduceerd voor het ruimtelijk beleid.³ Het houdt in dat ieder beleid op de best passende bestuurslaag thuishoort. Op dit moment ligt veel beleid bij de provincie of de gemeente, en de *Baukultur*-impuls is afkomstig van het Europese niveau. Wat past hiertussen op het eigen schaaldomein van de rijksoverheid? Wat is de ratio van het bewust gecreëerde wak op dit niveau? In de doctrine van de terugtrekkende (rijks)overheid ligt veel nadruk op wat het Rijk niet meer wil of mag doen, maar blijft vaag wat wél tot zijn taken blijft behoren. Het credo ‘centraal wat moet’ is nooit goed ingevuld.

De coronacrisis en de klimaatcrisis maken nog eens duidelijk dat de rijksoverheid wel degelijk een onvervangbare rol bij grote en urgente vraagstukken heeft, of ze wil of niet. In tijd van nood wenden

---

² Fred Feddes, ‘Institutioneel ontwerp en geheugen. Rondetafelgesprek over de ontwerpfunctie van het landsbestuur’, in: Dirk Sijmons (e.a.), *Institutioneel ontwerp: relict, revival of revisie*, Atelier Rijksbouwmeester, Den Haag 2006, p.60

³ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Ruimtelijke ontwikkelingspolitiek*, 's-Gravenhage 1998

burgers zich tot 'Den Haag', niet tot het provinciehuis. Ook vormt het Rijk een verbinding tussen de EU en de decentrale niveaus. De coronacrisis legt bloot dat een rijksoverheid die haar vaste taak verleerd is en haar kennisinfrastructuur heeft afgebroken, haar centrale rol te vaak ad hoc en improvisenderwijs moet invullen. Ook in het ruimtelijke domein stapelen de opgaven met een landelijke schaal – energie, klimaat, water, verstedelijking, landbouw – zich op. De NOVI komt in werking in een periode waarin juist een daadkrachtige tegengestelde beweging nodig is.

In het gesprek op 5 februari was het ongemakkelijke verdwijnen van het Rijk een dubbelzinnig onderwerp. Het Rijk is eruit gestapt, maar de afdruk van zijn lange aanwezigheid is nog onmiskenbaar aanwezig. Het doet denken aan fantoompijn. Als een lichaamsdeel wordt geamputeerd, raakt het zenuwstelsel in de war zodat je het verdwenen deel toch blijft voelen. En het doet ook denken aan een uitspraak van de schrijver Salman Rushdie, die beschreef hoe hij zijn geloof had verloren en er sindsdien bij hem van binnen 'een God-vormig gat' zit; wat er eens was is weg maar de scherpe en bepalende contour is gebleven. Geldt dit ook voor de overheid in ons debat? Zit er in het denken over de *Baukultur* een overheid-vormig gat? Zo ja, kunnen we het vullen of moeten we er omheen werken? Of zien we nu al aankomen dat de overheid vroeg of laat, planmatig of ad hoc, overtuigd of met tegenzin, toch weer moet optreden om te doen wat niemand anders kan? Het zijn vervelende vragen die ongetwijfeld nog vaker zullen opduiken.

De IMPact-deelnemers proberen er voorlopig het beste van te maken. De NOVI is een gegeven, we moeten het zelf doen, laten we het samendoen, we kunnen het – de teneur is er een van peptalk, van blijmoedig voorwaarts gaan, van fluiten in het donker. Eén deelnemer opperde: 'We moeten uit onze bubbel komen, maatschappelijk antwoord geven, samen met een visie komen, misschien als tegenhanger van de NOVI.'

De deelnemers gaven zichzelf en elkaar huiswerk: opdrachten voor de volgende stap. Het waren er vijf, die in de komende tijd door deelgroepjes zullen worden uitgewerkt: een nadere omschrijving van het gemeenschappelijke doel of *common purpose*; ideeën voor verbreding van het deelnemersveld (met het credo: 'Haal er extra *like-minded* mensen bij maar bereik ook de niet-*like-minded*'); het verzamelen van inspirerende voorbeelden; nadenken over het 'ontschotten' van publieke en private investeringen; en het inventariseren van mogelijke concrete acties voor IMPact.

Daarnaast is het goed om bij de gedachtevorming op het gebruik van metaforen te letten. Ik citeerde al de 'humuslaag'. Een deelnemer wilde de IMPact-boodschap 'zodanig dissemineren naar de achterbannen dat er iets gaat overvonken'. Ook noteerde ik dat het begrip bouwcultuur '...de

buitenboordmotor kan zijn voor een goede ontwikkeling van stad en land'. De metafoor van de 'buitenboordmotor' is populair maar niet duidelijk. Waarom zou zoiets wezenlijks als de *Baukultur* een los ding moeten zijn, en geen vaste motor? En waar staat de boot voor? Is er een schipper?

Een goede metafoor verheldert, maar metaforen kunnen ook heldere waarheden vertroebelen. Het is misschien een idee om, als oefening, in het kader van IMPact metaforen tijdelijk in de ban te doen ten gunste van direct en concreet taalgebruik. Dit kan ook gelden voor Engelse begrippen als *common purpose*.

Reflectie: de geschiedenis rijmt

De chroniqueur luistert naar de gesprekken van IMPact #2, maar denkt onwillekeurig ook aan andere uitspraken, andere noties, die in de tijd ver af staan van 5 februari 2021 maar thematisch verrassend parallel lopen. Dat is niet zo vreemd. De ontwikkeling van het ruimtelijk domein heeft een trage gang. Ze voltrekt zich niet in maanden of jaren, maar neemt decennia de tijd. Het kan daardoor ook lang duren voordat de tegenwoordige tijd verandert in verleden tijd. Dertig jaar geleden kan gelijk staan aan eergisteren. Ik dacht dus tijdens het luisteren onwillekeurig aan eergisteren en gisteren, en zag een verband met vandaag.

Om met Mark Twain te spreken: 'De geschiedenis herhaalt zich niet, maar zij rijmt wel.' Hier volgen drie rijmen.

De Verklaring van Davos is een inspirerend initiatief om ontmoetingen tussen bouw en cultuur te arrangeren, maar, met alle respect voor Davos, dat hebben we in Nederland al dertig jaar geleden bedacht. 'Daarom namen wij (...) graag het initiatief (...) om de samenhang te versterken tussen het bouw- en cultuurbeleid', schreven de toenmalige ministers van bouwen en cultuur in 1991 in de eerste Nederlandse architectuurnota. Ze vervolgden: 'Het uitbrengen van deze eerste nota over het architectuurbeleid van de rijksoverheid ontleent zijn betekenis aan het publieke belang van een goede vormgeving van onze gebouwde omgeving. Met de "gebouwde cultuur" heeft immers iedereen dagelijks te maken.'⁴

---

⁴ Ministeries van WVC en VROM, *Ruimte voor Architectuur. Nota architectuurbeleid*, 's-Gravenhage 1991, p.7

Deze redenering uit april 1991, precies dertig jaar geleden, zou evengoed in de Verklaring van Davos uit 2018 kunnen staan. Het uitgangspunt is onverminderd actueel: het is goed om bouwen en cultuur met elkaar te verbinden, vanuit de erkenning van het publieke belang en de publieke verantwoordelijkheid. ‘Davos’ onderstreept de actualiteit van de uitgangspunten uit 1991.

Het Nederlandse architectuurbeleid heeft sindsdien een lange ontwikkeling doorgemaakt. De glorietijd lag in de jaren negentig, daarna volgde een neergang in de publieke en politieke aandacht. De verre nazaat van de eerste nota heet nu ‘Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp’ (ARO). De sleutelbegrippen doorliepen de gebruikelijke slijtagecyclus, zoals de ooit zo trotse term ‘architectonische kwaliteit’ waarvoor periodiek andere synoniemen werden gevonden. Maar terwijl de woorden, het politiek engagement en de beleidsinstrumenten veranderen, is de kern hetzelfde en onverminderd actueel gebleven: een goede bouwcultuur is in het algemeen belang.

Davos rijmt met het denkwerk dat een generatie geleden in Nederland is verricht. We kunnen ook nu putten uit de inzichten en ervaringen van toen. Bijvoorbeeld over de vraag wat je onder ‘kwaliteit’ kunt verstaan. Om de dimensies van kwaliteit te typeren werd destijds het klassieke drietal ‘firmitas, utilitas, venustas’ van de Romeinse bouwmeester Vesuvius in stelling gebracht. Firmitas: een gebouw moet stevig zijn, lang meekunnen, duurzaam zijn. Utilitas: het moet bruikbaar zijn en blijven. Venustas: het moet mooi, plezierig en aangenaam zijn. In het Engels wordt het drietal al eeuwenlang vertaald als ‘firmness, commodity, delight’.

Het Nederlandse ruimtelijke beleid adopteerde deze termen vanaf 1985 als de drie facetten van ruimtelijke kwaliteit: ‘toekomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde’. Deze trits verscheen in de ‘Vierde Nota over de ruimtelijke ordening’ (1988) en in de architectuurnota (1991). De kwaliteitsbenadering gold dus voor afzonderlijke gebouwen en ook voor grotere ensembles, stedenbouwkundige eenheden en landschappen. Landschapsonwerpers gebruikten de termen ‘ecologie, economie, esthetiek’. Ook ‘people, planet, prosperity’ is op Vitruvius terug te voeren.

Destijds werd ook al benadrukt dat kwaliteit een integraal begrip is, en dat je dus niet één van de drie aspecten eruit kunt pikken en de rest aan anderen overlaten. Helaas doken niet veel later de eerste voorbeelden van misbruik op, waar architectonische kwaliteit werd versmald tot een kekke façade, tot dunne beeldkwaliteit zonder wezenlijke bijdrage aan gebruiks- of toekomstwaarde.

Vergeleken met 1991 is de rol van de rijksoverheid sterk veranderd. Ook destijds was het Rijk al doende taken en kennis af te stoten. Het architectuurbeleid betekende in dit langetermijnproces een

tijdelijke opleving van overheidsactiviteit. Die was er weliswaar vooral op gericht anderen te activeren, maar het Rijk stelde ook zichzelf een kwaliteitstaak. Sindsdien is de terugtrekkende beweging voortgegaan. Van de eerste nota tot de laatste ARO zijn de goede bedoelingen gebleven, maar werden de bijbehorende documenten allengs dunner. Zal de aandacht voor wat nu *Baukultur* heet, na dertig jaar een nieuwe bloeitijd ingaan?

De tweede rijm is half zo oud als de eerste. In het project 'Een plan dat werkt!', uitmondend in het gelijknamige boek uit 2006 waaraan ik meewerkte, werd een vraagstuk onderzocht dat voor IMPact relevant is.⁵ De vraag was hoe een groot aantal partijen effectief konden samenwerken aan ruimtelijke plannen zonder dat er een centrale sturende instantie of glasheldere besluitvormingsstructuur was. Het ging toen over regionale planvorming, maar de bevindingen zijn ook relevant voor andere complexe en hybride vormen van *governance*.

Een interessante casus bood de 'Driehoek RZG', het gebied met diepe polders tussen Rotterdam, Zoetermeer en Gouda, met 23 partijen die allemaal van goede wil waren maar ook allemaal de facto een vetorecht hadden. Gehoopt werd dat het ontwerp de cohesie ('het verbindende verhaal') zou leveren die in het bestuurlijke speelveld ontbrak. Dat viel uiteindelijk tegen. 'De ontwerper kan een politieke rol "spelen", maar de beslissingsmacht blijft bij degenen die naar believen de ontwerper inhuren of bedanken voor zijn diensten.' Vooral de overstap van het (informele) spel van de ideeënvorming naar de harde besluitvorming was kwetsbaar – kortom, van de *feelgood*-fase met zijn retoriek van gezamenlijkheid, ambitie en verbeelding en zijn leuke innovatieve procesvormen zoals 'Imagination Day' en het 'heen en weer denken' tussen paradigma's, naar de machtsfase waarin ieder toch weer afzonderlijk zijn knopen telt. Het riep vragen op over wie het voor het zeggen heeft als iedereen het voor het zeggen heeft. Als er geen 'sturende macht' is, is het proces dan stuurloos, of heeft het 23 stuurlui? Moet het sturen iedere keer opnieuw worden uitgevonden? Of komen er vanzelf achterliggende sturende mechanismen bovendrijven, zoals de macht van eigendom, geld, juridisering en het recht van de sterkste? Hoe blijft een goed plan overeind in de *governance*-mangel?

Tenslotte enkele opmerkingen over het bejubelde 'Ruimte voor de Rivier'.⁶ Het programma was in alle opzichten een succes; het leverde waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit, het was op tijd en binnen budget klaar, en het had in het rivierengebied een groot draagvlak. Het wordt met recht aangehaald

---

⁵ Maarten Hajer, Dirk Sijmons en Fred Feddes (red.), *Een plan dat werkt! Ontwerp en politiek in de regionale planvorming*, Rotterdam 2006

⁶ Fred Feddes, 'Ruimte maken voor de rivier', in: Dirk Sijmons (e.a.), *Ruimte voor de rivier. Veilig en mooi landschap*, Wageningen 2017

als *best practice* en als model om na te volgen. Toch lijkt het een witte raaf te blijven. Zelfs bij de directe opvolger, het Deltaprogramma (vanaf 2010), is weer voor een sectorale uitwerking gekozen en is de principiële dubbeldoelstelling vervallen.

Hoe kan dat? Doordat de planologische condities waaronder Ruimte voor de Rivier vanaf 2000 werd voorbereid niet meer bestaan, en doordat de politieke wil om het succesverhaal te herhalen in 2010 ontbrak bij de besluitvorming over het Deltaprogramma. Ook de andere succesfactor, de organisatievorm met een uitgekende rolverdeling tussen centraal en decentraal, zou nu uiterst moeilijk te realiseren zijn. De feitelijke ontwerpresultaten stemmen tot optimisme maar de *governance*-perikelen niet. Het zou een interessante oefening zijn om Ruimte voor de Rivier te analyseren door de bril van Davos en door de bril van NOVI, en de uitkomsten te vergelijken.

Inclusieve bouwcultuur

De Verklaring van Davos benadrukt dat een hoogstaande *Baukultur* niet slechts de direct betrokken professionals aangaat, maar iedereen. De Verklaring benadrukt het belang van een inclusieve en verbonden samenleving, en wenst de deelname aan de *Baukultur* van een geïnformeerd en bewust algemeen publiek, 'vooral jongeren'. De Verklaring stippelt hier een verbredingsambitie uit die IMPact zou kunnen overnemen.

In dit verband is het interessant om nog eens stil te staan bij de kennismakingsronde aan het begin van de bijeenkomst. Hoe breed en inclusief is het IMPact-gezelschap? De bijna twintig foto's en verhalen vormen samen, onbedoeld, een sociologische schets van de groep professionals die aan de wieg van dit initiatief staan. Wat is hun persoonlijk referentiekader, waar komen ze vandaan, en dus ook: waar komen ze niet vandaan?

De geboorteplaatsen vertonen een ruime geografische spreiding, reikend van het Groninger land boven Aduard tot en met Kloetinge in Zeeland, en van het Rotterdamse Havenziekenhuis tot en met Nieuw-Schoonebeek aan de Duitse grens. Sociaaleconomisch en -cultureel is de variatie echter kleiner. De middenklasse-plus is ruimer vertegenwoordigd dan de inkomensgroepen daaronder, en het platteland ruimer dan de stad. Veelvoorkomende bouwvormen in Nederland, zoals het rijtjeshuis, de portiek-etageflat en de bloemkoolwijk zijn als persoonlijke *lieux de mémoire* opvallend ondervertegenwoordigd.

Daarom wil ik tot slot de foto laten zien die ik zelf klaar had liggen. Als chroniqueur was ik geen deelnemer maar toehoorder, en ik hoefde mijzelf dan ook niet te introduceren, maar voor de zekerheid had ik toch een beeld uitgezocht.

Hier ben ik in 1958 op de vierde verdieping van een portiek-etageflat aan de Rembrandt van Rijnstraat in de Groningse wijk Kostverloren. De flat was klein maar mijn ouders waren er dolblij mee. Het was een flat van historische betekenis, want in onze portiek was de 500.000ste naoorlogse woning van Nederland gerealiseerd; minister H.B.J. Witte kwam langs om een fraaie betonplastic te onthullen.

En ja, natuurlijk is de flat inmiddels in het kader van de herstructurering afgebroken, net zoals mijn lagere school en mijn middelbare school zijn gesloopt. De foto herinnert eraan dat de bouwcultuur niet altijd samenvalt met erfgoedcultuur, en dat ze al te vaak is gelieerd aan een afbraakcultuur.